

Мовчан Л. В. Лингвокогнитивный анализ художественного текста

Аннотация

В статье рассматривается определение терминов «текст», «художественный текст». Автор акцентирует внимание на том, что важным составляющим компонентом семантики текстов есть предоставленная речевыми способами система образов, которая способствует формированию общего содержания текста как единого целого. Образ есть самостоятельным сложным информационным фрагментом, в котором сочетаются содержание и эстетическая выразительность. В статье автор утверждает, что исследование образа персонажа, учитывая его оценочную составляющую, совершается с помощью когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: художественный текст, художественный образ, оценочные коннотации, когнитивная лингвистика, фрейм.

Movchan L. V. Linguo-cognitive analysis of the literary text

Summary

The object of the study is to carry out the linguo-cognitive analysis of the literary text, find out general characteristics of the figure getting the evaluative connotations. The main aim of the article is to define the term «literary text», «literary character»; to evaluate character on the bases of literary text.

Attention is drawn primarily to the different approaches of defining the term «text», «literary text», «character». It was found that the main component of semantics of literary texts is the system of character represented by linguistic means that promotes the formation of the general context as a whole. Character is the independent complex informative fragment which combines the context and aesthetic expression.

The article pointed out that studying of a character with its evaluative meaning is done with the help of cognitive linguistics. The linguo-cognitive analysis of the literary text on the bases of Th. Dreiser «American Tragedy» is carried out. The main character of «American Tragedy» novel, Clyde Griffiths is characterized by eleventh features that are proposal predicates of four basic frames.

According to the development of context of the novel changes in the life of the main character give a possibility to determine six axiological different periods of his life.

Linguo-cognitive analysis of the literary text should be continued, because the literary character could be analyzed by different features and had different categories of evaluation.

Key words: literary text, literary character, evaluative connotation, cognitive linguistics, frame.

УДК 811.161.2

Новікова Є. Б.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов № 2
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

**СКЛАДНІ СЛОВА ЯК ОСОБЛИВЕ ЯВИЩЕ
СЛОВОТВІРНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(НА МАТЕРІАЛІ СКЛАДНОСУФІКСАЛЬНИХ АД'ЕКТИВІВ БЕЗ ІНТЕРФІКСА)**

У статті визначено статус складного слова у словотвірній системі сучасної української мови. Розглянуто продукування складносуфіксальних інноваційних прикметників без інтерфікса. З'ясовано основні моделі їхнього творення з огляду на мотивувальну базу і словотвірні засоби, визначено найпродуктивніші форманти, що супроводжують композицію основ, указано на особливості сполучуваності препозиційних і постпозиційних елементів.

Ключові слова: неологізм, складне слово, композит, прикметник, словотвірне значення.

Сучасні знання і соціальні стосунки, удосконалення виробництва та розвиток культури відзначаються глибокою диференціацією, різноманітністю, деталізацією, що спричиняє появу не лише синтетичних, а й великої кількості нових різноманітних аналітичних одиниць, зокрема прикметників, які мають структурно-семантичні особливості, свою специфіку й закономірності творення.

Появу на сучасному етапі розвитку мови великої кількості складних слів пояснюємо, з одного боку, тим, що моделі складання є продуктивними й різноманітними, оскільки мають необмежені можливості у продукуванні нових слів (в одному слові можуть поєднуватися кілька понять), а з другого боку, як указує Н. Молчанова, цей процес спричиняється екстралінгвальними факторами, пов'язаними насамперед зі змінами у складі об'єктивного світу, із суспільною діяльністю сучасної людини, активною роботою людської свідомості [10].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого і всебічного аналізу інноваційних складних прикметників, які активно входять у сучасну українську мову в останнє десятиліття, зокрема вивчення особливостей семантики і структури цих одиниць, а також законів їхнього творення. Отже, предметом нашої роботи є інноваційні складносудіксальні ад'єктиви сучасної української мови без інтерфікса, відповідно об'єктом статті – способи їхнього творення.

Перш ніж з'ясувати особливості творення складних інноваційних одиниць, розглянемо питання, що стосуються статусу складних слів, способів і засобів творення таких одиниць.

Початок ХХІ ст., як зазначали вище, характеризується інтенсивним збагаченням словникового складу української мови, зокрема і складними неологізмами. Складне слово є особливим феноменом у лексичній і словотвірній системі української мови. Щоб стати складним, мовне вираження із кількох слів чи основ повинно становити цілісну одиницю номінування, до якої не можна включити інші повнозначні одиниці і які моделюються для вираження словотвірного значення певним формальним способом (Н. Клименко [6], О. Кубрякова [8]). Крім того, складне слово є результатом лексичного втілення кількох семантичних категорій, за допомогою яких суб'єкт здійснює концептуалізацію дійсності; воно характеризується низкою ознак: 1) цілісністю оформлення, 2) поліцентричністю морфемної структури, 3) цілісністю семантики [1]. Одиниці з поліцентричністю морфемної структури є мінімальним контекстом, у якому відбуваються складні семантичні процеси. У складних ад'єктивах, як указує О. Рудь, закладене не лише значення їхніх складників, а й власні, «автономні» змістові та експресивні значення, які й визначають семантико-зображальні властивості всього складного слова як цілого. Новий зміст зароджується вже в самій сполучуваності компонентів складного прикметника [13, с. 7].

Природа складного слова, на думку Н. Сологуб, зумовлює конденсацію семантики компонентів тієї синтаксичної номінативної одиниці, яка послужила дериваційною базою для творення складного слова [14, с. 72].

Говорячи про складні слова, Л. Булаховський зазначає, що вони є своєрідною категорією «кованих слів», які стоять «на межі словотворення і комбінації уже наявних слів» [2]. Розвиваючи цю ідею, А. Кожин наголошує: «Кожне складне слово, з одного боку, можна розглядати як новоутворення, складники якого надають йому певною мірою іншого морфологічного вигляду»; із другого боку, кожне слово-комполит можна розглядати як «комбінацію уже наявних у мові слів» [7, с. 12].

У теорії складного слова й дотепер немало суперечливого й дискусійного, насамперед це стосується визначення композита як лінгвістичного терміна, витлумачення способів творення складних слів, з'ясування словотвірного / несловотвірного характеру цих способів. В енциклопедії української мови подано таке визначення складного слова: «Складне слово – це похідне слово, утворене способом основоскладання чи словоскладання, що має не менш ніж дві основи» [15, с. 602]. Варто зауважити, що словоскладання (юктапозиція) і основоскладання (композиція) багатьма дослідниками не розрізняються. Обидва ці способи підводяться під одне поняття – словоскладання. Дехто з учених, зокрема М. Брицин, називає спосіб творення складних слів шляхом поєднання основ за допомогою інтерфіксів словоскладанням [15, с. 101].

У науковій літературі виділяють різні способи творення складних слів: основоскладання, контамінацію, словоскладання з його різновидами: зрощенням, прикладковикористанням, редуплікацією. Оскільки не всі названі способи мають словотвірний характер, окреслимо нашу позицію.

Близькими за структурою до складних прикметників композитного типу є одиниці, які в усіх формах повністю тотожні за морфемним складом еквівалентним словосполученням на зразок

високопосаджений, свіжовідставлений, лівоналаштований, зафіксованих нами серед інноваційних прикметників. При цьому зберігається синтаксичний зв'язок компонентів та їх послідовність у структурі словосполучення і складного слова. Ідеться про лексико-синтаксичний спосіб словотворення – зрощення, або зрощеннєвий спосіб [15, с. 83]. Нові слова, утворювані зрощенням, як відзначає Н. Клименко, є наслідком стягування в одне слово, лексикалізації двох або більшої кількості одиниць, що стоять поряд і часто повторюються в такому положенні в текстах. Це спричиняє появу двокомпонентного знака [15]. Зрощеннєвий спосіб словотвору відрізняється від складного тим, що у зрощенні відбувається лексикалізація відповідного словосполучення при збереженні порядку компонентів і наголошенні опорного компонента [5].

Уважаємо, що явище зрощення не належить до словотвірної номінації, бо новоутворена одиниця не вступає в мотиваційні зв'язки з вихідним словосполученням, семантично ці одиниці є тотожними, крім того, творення зрощень не супроводжується використанням словотвірних засобів. Як указує В. Лопатін, для слів-зрощень характерний синтаксичний зв'язок компонентів відповідного словосполучення, який транспонується в таких утвореннях на рівень слова [9, с. 56]. Ця ознака, на думку А. Нелюби, виводить зрощення за межі складних слів, через те що в них немає будь-яких з'єднувальних морфем [12, с. 79]. Важко вичленувати в таких одиницях словотвірне значення й формант, який є носієм цього значення, що також свідчить про несловотвірний характер одиниць зрощеннєвого типу.

Інноваційних прикметників прикладкового типу ми не зафіксували, оскільки такий спосіб творення складних слів властивий для іменників. Прикладковикористання також дехто з учених пов'язує з дериваційними процесами, однак, уважаємо, ці номени за основними ознаками ближче стоять до словосполучень, оскільки їхня структура має не морфологічні, а синтаксичні складники, хоча номени прикладкової моделі мають свої особливості порівняно зі зрощенням чи словосполученням.

Редуплікація – повне або часткове повторення кореня, основи або всього слова. Тільки прикметники на зразок *радий-радісінський* виконують номінативну функцію. Редупліковані одиниці також постали несловотвірним шляхом, і «будуються вони як синтаксичні структури за допомогою оформлення типів зв'язку, а не як морфологічні структури простих слів завдяки уточненню семантики їхніх складників» [6, с. 18].

Композити – це складні слова, утворені способом основоскладання [6, с. 4.]. Саме в цьому значенні вживаємо термін «композит» у цій роботі. Основоскладання, як зауважує А. Нелюба, є способом словотвірної номінації, що полягає в поєднанні елементів твірної основи за допомогою словотвірних засобів [12].

Системне дослідження композитів українські мовознавці почали в середині ХХ ст. Здебільшого дослідники зосереджували увагу на вивченні складних субстантивів. Особливості творення іменників-композитів досліджували М. Плющ, П. Плющ, С. Самійленко, І. Тараненко та інші мовознавці. У працях В. Горпинича, І. Ковалика, Н. Родзевич, Є. Рудницького, В. Русанівського складні слова розглянуто як наслідок лексикалізації назв понять, виражених словосполученнями, що супроводжується зміною структури і семантики одиниць, які виступають у ролі компонентів композитів. Поєднання кількох основ в одну лексичну одиницю спричиняє утворення нового слова, що набуває формально-граматичних і семантичних ознак окремої лексичної одиниці. Словотвірну структуру і семантику складних слів у сучасній українській мові ґрунтовно дослідила Н. Клименко [6]. К. Городенська витлумачила процеси творення складних іменників як один із способів формально-граматичної реалізації семантичної структури речення [3]. Питання про складні терміни знайшло відгук у роботах М. Богуцької, А. Бурячка, Л. Гончаренка, В. Марченка, В. Овчаренка. Окремі аспекти творення складних прикметників були предметом вивчення В. Ващенко, М. Доленко, З. Олійник, Л. Пустовіт, О. Рудь, Л. Савченко, О. Селіванової, Н. Сологуб, О. Стишова, Н. Стратулат та інших.

Основоскладання в сучасній українській мові належить до найпродуктивніших способів словотворення, що полягає в поєднанні основ за допомогою сполучних голосних або без них, унаслідок якого постають композити.

У «Курсі сучасної української літературної мови» за редакцією М. Жовтобрюха й Б. Кулика зафіксовано два способи поєднання основ: сурядний (*зубробізон*) і підрядний (*миловар, життєпис*) [5, с. 218]. В. Горпинич виділяє три різновиди основоскладання: а) утворення похідних слів на основі сурядного поєднання окремих слів: *лісостеп*; б) утворення похідних слів на ґрунті словосполучень: *сільськогосподарський*; в) утворення похідних одиниць зі слів, які безпосередньо не поєднуються в словосполучення: *пароплав, фотоательє, паровоз* [4, с. 87–89].

Значна частина складних прикметників виникає на основі наявних у мові слів за усталеними в сучасній українській мові дериваційними моделями. Ураховуючи семантичні зв'язки між компонентами складних слів, ми виділяємо композити на основі сурядного зв'язку, створені за продуктивними словотвірними моделями з рівноправним значенням компонентів (*позитивно-прекрасний, лицейсько-вишівський, комерційно-активний*). Словотвірне значення таких похідних полягає в поєднанні значень, наявних в основах мотивувальних слів, в одне складне: «загальна ознака, що становить суму ознак, названих основами-складниками». У межах складних прикметників, утворених на основі сурядного поєднання компонентів, виділяємо термінологічні назви єднального типу (*консультативно-діагностичний, електронно-лазерний*).

Для ад'єктивів, утворених від підрядних словосполучень, характерним є залежний зв'язок елементів, що уточнюють і конкретизують зміст опорного компонента складного слова (*горіхопромисловий, вовнопрядильний, агресивно-сексуальний, вибуховотехнічний, експортозорієнтований*).

Складні прикметники покликані на основі структурної цілісності передати одним словом складну ознаку, властивість, що дасть змогу точніше описати об'єкти і явища дійсності.

Фіксуємо також складні прикметники, які постали внаслідок поєднання твірних основ без єднального голосного, оскільки препозиційний елемент переважно є незмінюваним словом. У ролі такого елемента можуть бути прислівники (*млявоплинний ← мляво плинути, сліпонамацувальний ← сліпо намацувати, легковійний ← легко віяти, марнохвальний ← марно хвалити*). Такі неологізми утворюються лише за допомогою матеріально вираженого суфіксального елемента (*важкомовний ← важко мовити*). Прикладів інновацій із нульовим суфіксальним елементом ми не зафіксували.

Найчастіше такі композити утворюють за допомогою суфіксів *-н-* (*марнохвальний ← марно хвалити*) із його різновидами (*сліпонамацувальний ← сліпо намацувати, телеапокаліптичний ← телевізійний апокаліпсис*) та *-(іє)ськ-* (*гарріпоттерівський ← Гаррі Поттер, денбраунівський ← Ден Браун, ньюджерзійський ← Нью-Джерзі, джесклондонівський ← Джек Лондон, роланбартівський ← Ролан Барт*). Твірними основами складно-суфіксальних прикметників-композитів без інтерфікса здебільшого є прислівникові та дієслівні основи: *важкомовний ← важко мовити, марнохвальний ← марно хвалити, млявоплинний ← мляво плинути*. Субстантивні основи та прикметниково-іменникові твірні є малопродуктивними: *деньнародженний, кругстінний*.

Як було зазначено вище, найбільш продуктивним препозиційним елементом складних ад'єктивів є прислівник. Фіксуємо прислівник *важко* зі значенням «який вимагає великого напруження, великих зусиль для здійснення, проведення, подолання і т. ін.», що утворює новотвори з підрядним зв'язком: *важкомовний ← важко мовити, важкотворний ← важко творити* (<...> *Там, де сама мовна стихія підказує, що слово **важкомовне** і **важкотворне**, доводиться ці слова зачитувати* [11, с. 24]).

Стале словосполучення *день народження* є твірною базою для новотвору-композита *деньнародженний* (<...> *Яка з неземною вишуканістю задмухувала на постерах єдину свічку на «деньнародженному» торті* (УТ, червень 2012)). Від дієслів *віяти, хвалити, плинути, намацувати* і прислівників способу дії утворено низку інноваційних одиниць: *легковіїний, марнохвальний, млявоплинний, сліпонамацувальний*.

Новотвір *телеапокаліптичний* було утворено від препозиційного елемента – скороченого прикметника *телевізійний* та абстрактного іменника *апокаліпсис* (*Пояснення цьому телеапокаліптичному явищу, як і всьому іншому, є* (ЛУ, жовтень 2013)). За таким самим структурним типом утворено інноваційне ознакове слово *політпорнографічний ← політична порнографія*.

Часто складниками композитів є власні назви:

- імена та прізвища, псевдоніми як реальних людей, зокрема письменників (*емільзолівський* ← *Еміль Золя*, *теннесівільямсівський* ← *Теннесі Вільямс*, *джейностіновський* ← *Джейн Остін*, *джеклондонівський* ← *Джек Лондон*), філософів (*роланбартівський* ← *Ролан Барт*), художників (*ван-гогівський* ← *Ван Гог*), так і вигаданих (*гарріпоттерівський* ← *Гаррі Поттер*, *урфінджюський* ← *Урфін Джюс*);

- назви музичних колективів (*депешмодівський* ← *Депеш Мод*);

- назви виборчих блоків (*нетактний* ← «*Не так*») тощо.

За аналогією до загальноновживаного *потойбічний* утворено складносудфіксальну інноваційну одиницю без з'єднувального голосного *затойбічний* від приєднано-займенниково-іменникової твірної основи *за той бік* (*А в доль затойбічний* заміс. *День занеможе на чорну хворобу ночі, А я на безсоння – більше од страху беріз* (Сорока П.)).

Інноваційні складносудфіксальні ад'єктиви без інтерфікса під час деривації супроводжуються морфологічними змінами, але кількість таких значно менша, ніж в інтерфіксальних новотворах-композитах. Проведений аналіз підтверджує те, що у творенні нового слова здебільшого наявне усічення твірної основи (*кругстінний* ← *кругла стіна* (усічення -л-), *важкомовний* ← *важко мовити* (усічення -и-), *важкотворний* ← *важко творити* (усічення -и-), *легковійний* ← *легко віяти* (усічення -а-), *мляво плинний* ← *мляво плинати* (усічення -у-) *марно хвальний* ← *марно хвалити* (усічення -и-, чергування л//л')), меншою мірою альтернатива (*затойбічний* ← *за той бік* (к//ч)) і нарощення (*нетактний* ← «*Не Так*» (нарощення -т-)), накладання -с'- (*урфінджюський* ← *Урфін Джюс*).

Отже, у складних прикметниках, які постали внаслідок поєднання твірних основ без єдиного голосного, препозиційний елемент переважно становить незмінюване слово (прислівник, незмінюваний іменник). Такі неологізми утворюються лише за допомогою матеріально вираженого суфікса. Ці ад'єктиви-композити можуть утворюватися від онімів, що становлять собою складні назви (імена та прізвища, назви міст, подій, свят тощо). Невеликою є кількість нових складних прикметників, мотивувальною основою для яких є фразеологізми з головним компонентом – іменником, що є експресивно забарвленими, а також власні назви. Творення інноваційних складносудфіксальних прикметників-композитів із матеріально вираженими формантами в сучасній українській літературній мові може супроводжуватися морфологічними змінами.

Список використаної літератури

1. Алексеева Е. В. Адъективные новообразования в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / Е. В. Алексеева. – СПб., 2011. – 185 с.
2. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавств : навч. посіб. / Л. А. Булаховський. – [2-ге вид., випр. і доп]. – К. : Радянська школа, 1959. – 307 с.
3. Городенська К. Г. Префіксально-суфіксальний словотвір / К. Г. Городенська // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 285–313.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підр. / В. О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 334 с.
5. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови: в 2 ч. / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Ч. 1. – К. : Вища школа, 1972. – 406 с.
6. Клименко Н. Ф. Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови / Н. Ф. Клименко // *Studia Linguistica* : збірн. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 3. – С. 100–107.
7. Козырев В. А. Русская лексикография : пособие для вузов / В. А. Козырев, В. Д. Черняк. – М. : Дрофа, 2004. – 288 с.
8. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование / Е. С. Кубрякова. – М. : Либроком, 2010. – 88 с.
9. Лук'яненко С. С. Лексико-словотвірні інновації в українському соціально-політичному назовництві : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / С. С. Лук'яненко. – Х., 2009. – 208 с.
10. Молчанова Н. Ф. Сложные прилагательные в современном русском языке : учебное пособие / Н. Ф. Молчанова. – Йошкар-Ола, 1994. – 100 с.
11. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації. 2012–2013 / А. Нелюба, Є. Редько [заг. ред. А. Нелюби]. – Х. : Харк. істор.-філол. т-во, 2014. – 172 с.

12. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови / А. Нелюба ; відпов. ред. К. Городенська. – Х., 2007. – 302 с.
13. Рудь О. М. Художньо-виражальні функції складних слів в українській поетичній мові ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / О. М. Рудь. – К., 1998. – 264 с.
14. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К. : Дніпро; Вінніпег : Укр. вільна акад. наук, 1999. – 152 с.
15. Українська мова : Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Новикова Е. Б. Сложные слова как особое явление словообразовательной системы современного украинского языка (на материале складносuffixальных адъективов без интерфикса)

Анотація

В статті определено статус складного слова в словообразовательній системі сучасного українського мови. Розглянуто утворення складносuffixальних інноваційних прикметельних без інтерфікса. Виявлені основні моделі їх утворення, враховуючи мотивуючу базу і словообразовательні засоби, определено найпродуктивніші форманти, супроводжуючі композицію основ, вказано на особливості сочетаємості препозиційних і постпозиційних елементів.

Ключевые слова: *неологізм, складне слово, композит, прикметельне, словообразовательне значення.*

Novikova Y. B. Compound words as a special phenomenon of word-forming system of modern Ukrainian (based on suffixal compound units without interfix)

Summary

The article defines the status of the compound words in the word forming system of modern Ukrainian. The creating of innovative suffixal compound adjectives without interfix has been considered. The main models of compounding taking into account the producing bases and derivational means have been defined. The most productive formants taking part in the compounding have been determined. The peculiarities of combining prepositive and postpositive elements have been marked out.

Key words: *neologism, compound word, composite, adjective, derivational meaning.*

УДК 82-5

Олійник Л. В.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: ljuba.olijnyk@gmail.com

**«СВАНГЕЛІЄ УЧИТЕЛЬНЕ» КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА-СТАВРОВЕЦЬКОГО
В КОНТЕКСТІ ПРОПОВІДНИЦЬКОЇ ПРОЗИ ДОБИ БАРОКО**

У статті аналізується збірник проповідей «Свангеліє Учительне» Кирила Транквіліона-Ставровецького, наголошується на його важливості для українського письменства I половини XVII ст., вказано на особливості побудови проповідей, їх художню цінність.

Ключові слова: *бароко, проповідь, казання, передмова, символ, композиція.*

На сучасному етапі вивчення історії української літератури досить актуальними є проблеми, пов'язані з вивченням творчості письменників доби бароко, зокрема проповідницької прози могилянської доби, що довгий час знаходилася під забороною прочитання та дослідження. Праці В. Перетца, С. Маслова, В. Кречотня та інших літературознавців дають нам певні відомості про неї. Однак до сьогодні не є досконало вивченими і потребують детальнішого аналізу збірники проповідей «Свангеліє Учительне».